

ZOFIA SOKOLEWICZ

KIERUNKI BADAŃ ETNOGRAFICZNYCH
NAD ETNOGENEZĄ SŁOWIAN

(WPROWADZENIE DO KONFERENCJI NA TEMAT:
ELEMENTY WSPÓLNE W KULTURZE SŁOWIAŃ POŁUDNIOWYCH
I PÓŁNOCNO-WSCHODNICH, POŚWIĘCONEJ PAMIĘCI
KAZIMIERZA MOSZYŃSKIEGO I JÓZEFA OBREŃSKIEGO,
ZORGANIZOWANEJ W DNIACH 25-27 X 1977
PRZEZ KOMITET SŁOWIANOZNAWSTWA PAN I KATEDRĘ ETNOGRAFII UW)

Od czasu wydania przez Kazimierza Moszyńskiego *Pierwotnego zasięgu języka prasłowiańskiego* i *O sposobach badania kultury materialnej Prasłowian*¹ w etnografii polskiej nie ukazało się żadne znaczące dzieło czy nawet rozprawa na ten temat. Znikł on również z planów badawczych etnograficznych instytucji naukowych. Jedynym przedsięwzięciem, z którego wynikały pewne wnioski dotyczące etnogenezy, jest *Polski atlas etnograficzny*. Jego użyteczność w tej kwestii jest jednak ograniczona tym, że został ustawiony pod kątem rozwiązania problemów etnografii Polski, a nie etnogenezy Słowian². W innych etnograficznych pracach słowianoznawczych kładziono większy nacisk na procesy formowania się narodów słowiańskich, pozostawiając problematykę etnogenetyczną archeologom i językoznawcom. Wyrazem tej tendencji jest nawet uniwersytecki program nauczania etnografii słowiańskiej

¹ K. Moszyński, *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*, Wrocław—Kraków 1957; tenże, *O sposobach badania kultury materialnej Prasłowian*, Wrocław—Kraków—Warszawa 1962.

² Znamienna jest tu zmiana tendencji badawczej w II kwestionariuszu PAE z 1954 r. w porównaniu z I z 1953 r. Porównując pytania dotyczące pługa lub sierpa można stwierdzić, że w 1953 r. pytania dotyczyły prawie wyłącznie cech archaicznych kultury, podczas gdy w 1954 r. kwestionariusz został poszerzony na tyle, aby uzyskać obraz kultury ludowej przełomu XIX/XX w. Moszyński wyraża swoją opinię m. in. w tej sprawie, w artykule: *Na marginesie dyskusji o „Polskim atlasie etnograficznym”*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. IV: 1956, z. 4, s. 491-518.

M. Gładysza³, w którym zagadnienie etnogenezy potraktowano nie jako problem do rozwiązania, ale jako etap historii kultury stających się narodowości i narodów słowiańskich.

Wydaje się, że ta przerwa prawie 20 lat dzieląca wydanie wspomnianych dzieł Moszyńskiego od podjęcia, z inicjatywy Komitetu Słowianoznawstwa PAN w 1972 r., etnograficznych badań nad etnogenезą Słowian przez grupę współpracowników Katedry Etnografii U.W. była konieczna, aby uzyskać dystans i móc właściwie ocenić dokonania Moszyńskiego, aby wyciągnąć takie wnioski z jego teorii i tak opracować plan badań, by można było nie tylko potwierdzać uzyskane przez niego rezultaty, ale i formułować na nowo i nowe problemy, odnoszące się do etnogenezy Słowian. Dlatego też zadaniem zainteresowanych etnogenезą etnografów warszawskich było przede wszystkim, poza kontynuacją niezaprzeczalnie odkrywczych wskazówek Moszyńskiego, opracowanie metodyki tych dziedzin, które przez niego nie zostały opracowane, z uwzględnieniem przyjętych po jego śmierci rozwiązań metodologicznych wynikających z postępu w nauce⁴.

Inicjatywa Komitetu Słowianoznawstwa PAN z 1972 r. dotyczyła również językoznawców, archeologów i antropologów fizycznych oraz muzykologów. Przedstawiciele tych dyscyplin pracowali niezależnie od siebie, dzieliły ich różnice teoretyczne i przeważało przekonanie, że trudności warsztatowe należy przede wszystkim przezwyciężyć w łonie własnej dyscypliny zanim dojdzie do sformułowania wspólnego programu badań. Krokami, które miały wieść do zarysowania takiego właśnie programu, miały być między innymi konferencje informujące o kolejnym postępie w obrębie danej dyscypliny: archeologii, językoznawstwa, historii, antropologii, etnologii i muzykologii. Jedną z nich była właśnie niniejsza konferencja.

Zamysł poświęcenia konferencji o tematyce etnogenetycznej Kazimierzowi Moszyńskiemu i jego uczniowi, Józefowi Obrębskiemu, uzasadniony jest przekonaniem, że pierwszy z nich stworzył podwaliny pod nowoczesne badania etnogenetyczne w Polsce, a drugi wprowadził do badań nad etnosem element świadomości wspólnoty etnicznej. Skupienie natomiast uwagi na analogiach w kulturze Słowiańszczyzny północnej i południowej wynikało z poszukiwań sposobu chronologicznego rozwar-

³ Zalecony do ogólnopolskiego użyciu w 1965 r. przez komisję rzeczoznawców etnografii Rady Głównej Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego.

⁴ Mam tu na myśli przede wszystkim odkrycie wielowarstwowości kultury i ustalenie szeregu poziomów analizy, ze szczególnym uwzględnieniem poziomu tzw. struktur ukrytych lub głębokich, wprowadzenie pojęcia znaku i znaczenia co dało dobre narzędzie badań w zakresie kultury duchowej, posługiwanie się modelami i metodami formalnymi. Por. też Z. Sokolewicz, *Teoretyczne podstawy etnograficznych badań nad etnogenезą Słowian. Tradycje i propozycje*, Z Polskich Studiów Sławistycznych, seria V, Warszawa 1978, s. 367-374.

stwiania materiału etnograficznego, pochodzącego wszak głównie z XIX w. Wydaje się bowiem, że ze względną łatwością możliwe jest określanie elementów kultury ludowej powstałych po ustabilizowaniu się chrześcijaństwa na Słowiańszczyźnie⁵. Nadal jednak, mimo niezaprzeczonych postępów archeologii, mamy ogromne trudności z chronologizacją materiałów wcześniejszych. Otóż z doświadczeń Moszyńskiego wynika, że przy ustalaniu tego, co nazywał zrębem kultury słowiańskiej, istotną rolę odegrało stwierdzenie występowania analogicznych wytworów na terenach północnej i południowej Słowiańszczyzny. Ich pochodzenie musiało więc sięgać czasów przed rozdzieleniem się Słowian i ich wędrówką na południe. Ustalenie tych analogii zarówno w dziedzinie kultury duchowej, jak społecznej i materialnej, dałoby więc możliwość wykorzystania tej niewątpliwiej cezury czasowej, jaką stanowiła wędrówka Słowian na południe⁶.

Z założeń Moszyńskiego przyjęto nadto twierdzenie o istnieniu okresu stabilizacji w momencie pojawienia się w Europie grupy określanej mianem Protosłowian, a następnie drugiego — w momencie pojawienia się grupy Prasłowian. O obu tych przypadkach należałoby zresztą mówić nie tyle jako o pojawieniu się grupy „x”, ile o możliwości wyodrębnienia jej przez badaczy. Wobec tego, że okres stabilizacji w kulturze jest tylko stanem pozornym, założenie powyższe potraktowano jako założenie o charakterze epistemologicznym. Przyjęto, że kulturę ludów wyodrębnionych na podstawie kryterium językowego należy rozpatrywać tak, jak gdyby była w stanie stabilizacji. Sam proces etnogenezy sformułowano jako oddzielanie się bocznych linii z pierwotnej całości, oddalanie się ich względem siebie nie tylko w sensie terytorialnym, ale i kulturowym, łączenie się z grupami nie wywodzącymi się z tego samego pnia itd. Należało również przyjąć, że każda z oddzielających się grup rozwijała własną kulturę, ale też każda kontynuowała pewne wartości z przeszłości, z okresu wspólnoty⁷.

W świetle nowszych badań problem etnogenezy sformułowano jako poszukiwanie odpowiedzi na pytania: kim jesteś? kim byli twoi przod-

⁵ Cezurę tę nader często stosuje w swoich badaniach A. Brückner, J. St. Bystroń, W. Klinger i cała plejada uczonych zaliczanych dziś do klasyków. Jak trudne są dalsze rozwarstwienia świadczy fakt, że borykający się z problemem chronologizacji materiału L. Stomma, mimo stosowania, wydawałoby się, bardziej precyzyjnych zasad strukturalizmu, nie bardzo może wyjść poza nią i poza świadectwa źródeł pisanych. Por. L. Stomma, *Struktura czasowa słowiańskich obrzędów przejścia cyklu dorocznego*, Warszawa 1976, maszynopis pracy doktorskiej, archiwum Katedry Etnografii UW.

⁶ K. Moszyński przywiązuje zresztą do niej szczególną wagę, o czym świadczą uzupełnienia do dzieła *O sposobach badania kultury materialnej Prasłowian*, s. 258 n.

⁷ Na momenty kontynuacji w kulturach Słowian kładzie silny nacisk M. Gavazzi, *Sudbina Stare Slavenske Nastine Kod Juznich Slovena*, Beograd 1959.

kuje? z kogo się wywodzisz?⁸ Uznano go za szczegółowy przypadek badania procesów etnicznych kwalifikowanych jako procesy więziotwórcze, w ścisły sposób związane z rozwojem świadomości wspólnoty grupy. Rozwiązanie jakiegoś problemu etycznego polega w tym przypadku na zrekonstruowaniu odbitego w świadomości obrazu odmienności kulturowej danej grupy od grup sąsiednich i określeniu jego wpływu na działania ludzi, zakresu i zasięgu tego oddziaływania. Innymi słowy odniesienie go do konstytuującego grupę substratu ludzkiego wyróżnionego na podstawie kryterium językowego lub antropologicznego. Takie jednak sformułowanie jest możliwe w przypadku badania okresów nowszych, dla których dysponujemy źródłami do świadomości wspólnoty, a więc okresu formowania się narodowości i narodów. W takim przypadku badacza nie interesuje zupełnie lub prawie zupełnie zróżnicowanie kulturowe, ale skupia swoją uwagę na, jakże często nieadekwatnym do rzeczywistości, jego odbiciu w świadomości, ewentualnie jego przyczynach i społecznych skutkach. Ten postulat badawczy nie może być jednak spełniony w odniesieniu do okresu formowania się Słowiańszczyzny z indoeuropejskiej wspólnoty. Tak więc badanie genezy grupy etnicznej na tak odległym etapie możliwe jest tylko przy wykorzystaniu informacji płynących z analiz różnicowania i historii języka, typu fizycznego i kultury, tak jak różnicowanie to dziś odbija się w świadomości badaczy, a nie badanego podmiotu tamtych kultur i tamtych czasów.

Nie znaczy to jednak, by należało całkowicie zrezygnować z rozważań na temat rozwoju świadomości wspólnoty w tamtym okresie. Znaczy to, że cały nacisk w badaniach należy położyć na tę kontynuację kultury, która niezależnie od lokalnego rozwoju różnych grup i podgrup słowiańskich da się zarysować grubą linią od okresu rozpadu wspólnoty indoeuropejskiej⁹ do momentu wędrówki Słowian na południe. O charakterze świadomości wspólnoty nosicieli tej kultury można wnioskować jedynie *per analogiam* tak, jak ma to miejsce w przypadku wykorzystywania materiałów dotyczących społeczeństw plemiennych i kultur ludowych przy rekonstruowaniu wierzeń religijnych itd. ludzi z czasów badanych przez archeologię.

Tak więc konferencja w zasadzie poświęcona była trudnym, warsztatowym sprawom samej etnografii. Była jednakże i krokiem na drodze do ustalenia wspólnego, międzydyscyplinarnego programu badań nad etnogenezą Słowian i tej głównie sprawie poświęcił zagajenie konferencji prof. dr Witold Hensel, przewodniczący Komitetu Słowianoznawstwa PAN.

Referaty zagranicznych uczestników konferencji poświęcone były

⁸ Sokolewicz, *op. cit.*, s. 367.

⁹ Moszyński, *op. cit.*, s. 258.

informacji o wybranych zagadnieniach kultury ludowej Jugosławii. Dr Błaże Ristovski, profesor z Instytutu Folkloru w Skopje, poinformował w swoim referacie o postępie badań nad formowaniem się odrębnej kultury i świadomości narodowej Macedonii. Zasługuje na uwagę duży udział folklorystów i ich osiągnięcia w dziedzinie zbierania i publikowania źródeł. Informacja ta wskazuje na możliwość połączenia wysiłków etnografów i folklorystów w badaniach nad powstawaniem świadomości narodowej, nad rekonstrukcją archaicznego i ludowego światopoglądu i filozofii. Dr Nikola Pavković, docent w Katedrze Etnografii w Uniwersytecie Belgradzkim, przekazał natomiast w swoim referacie problematykę współczesnego prawa obyczajowego Jugosławii. Te nader interesujące badania w dziedzinie, w której (można by sądzić) zachowało się szczególnie dużo archaicznych struktur, wykazały jednak, że zapewne z powodu ścisłych związków tej sfery z funkcjonowaniem społeczeństwa dokonywało się w niej bardzo wiele zmian. Jak wynikało z samego referatu i dyskusji, trudno byłoby znaleźć w niej takie cechy struktury społecznej, które mogłyby informować o kulturze Prasłowian.

Referaty prof. dr Zofii Sokolewicz i prof. dr Anny Kutrzeba-Pojnarowej dotyczyły dwóch zasadniczych linii tradycji polskich badań nad procesami etnicznymi. Pierwszy referat, pt. *Znaczenie związków między południową a północną Słowiańszczyzną dla rekonstrukcji procesów etnogenezy w świetle teorii Kazimierza Moszyńskiego*, składał się z cz. I poświęconej analizie teorii Moszyńskiego i II poświęconej związkom między północą i południem Słowiańszczyzny. Cz. I w wersji rozszerzonej drukowana jest w niniejszym numerze „Etnografii Polski”, cz. II została włączona do projektu prac nad *Porównawczym słownikiem etnograficznym symboli, obrzędów i mitów słowiańskich*, który będzie drukowany w jednym z najbliższych numerów. Zestawienie tego referatu z referatem A. Kutrzeba-Pojnarowej, pt. *Józef Obrębski i jego wkład w badanie procesów etnicznych*, miało na celu podkreślenie, że omawiane badania odbywają się na dwóch niejako, różnych płaszczyznach epistemologicznych.

Prof. dr Anna Czekanowska-Kuklińska w referacie pt. *Trudności łącznej interpretacji wyników badań cech morfologicznych i funkcjonalnych* poruszyła ważny nie tylko dla muzykologii problem łączenia wyników badań dotyczących różnych poziomów organizacyjnych dzieła muzycznego i dwóch różnych poziomów epistemologicznych. Łączenie wyników tych analiz dla celów interpretacji genetycznej niesie za sobą niebezpieczeństwo przypisania Prasłowianom czy jakimkolwiek innym ludom w przeszłości cech percepcji dzieła muzycznego według norm charakteryzujących człowieka współczesnego. Sprawa ta dotyczy i innych elementów kultury poza muzyką, a coraz to bardziej precyzyjne metody analizy nie mogą nas jednak uwolnić od niepokoju, czy i w jakim stopniu rekonstruowany przez nas obraz dawnych kultur jest ade-

kwatny do rzeczywistości. Ten problem występuje zresztą również we wszelkich badaniach porównawczych i próbach wyciągania wniosków z materiałów dotyczących tak zwanych społeczeństw plemiennych. W tej sytuacji słuszne są próby konstrukcji modeli analitycznych o małej ilości zmiennych i poszukiwanie norm określających stałość wytworu (dzieła muzycznego), a nie jego zmienność.

Referat mgr. Z. Benedyktowicza, pt. *Kategorie swój — obcy w kulturze ludowej a niektóre problemy identyfikacji etnicznej*, stanowił wprowadzenie do tej części konferencji utrzymanej w linii tradycji Obrębskiego. W niniejszym tomie wszedł on do opracowania D. Markowskiej i Z. Benedyktowicza pt. *O niektórych problemach identyfikacji kulturowej w procesie porozumiewania się*. Autor zajął się stereotypami swojego i obcego w kulturze ludowej i stwierdził ich zasadniczą nieprzystawalność do obiektywnego zróżnicowania kultury ludowej oraz niemożność wyjaśnienia ich poprzez odniesienie do tego zróżnicowania. Jedynym, właściwym układem odniesienia jest w tym wypadku szeroko rozumiany światopogląd ludowy, całość kultury duchowej. Wielkie znaczenie w określaniu treści tych podstawowych kategorii kultury ludowej, jak swój i obcy, ma język sakralny. Drukowany w niniejszym numerze referat mgr. Krzysztofa Kubiaka, pt. *Wyróżniki obcości w bajce i legendzie białoruskiej. Cechy boskie i diabelskie swego i obcego*, stanowi przykład szczegółowej analizy przeprowadzonej zgodnie z kierunkiem proponowanym przez Benedyktowicza.

Natomiast mgr Lech Mróz w referacie pt. *Świadomościowe wyznaczniki dystansu etnicznego* (na przykładzie stosunku do Cyganów) zajął się mechanizmem funkcjonowania stereotypu. Stwierdził, że znajduje się on niejako poza doświadczeniem ludzkim. Zgodnie z twierdzeniem Z. Benedyktowicza, powołującego się tu również na prace J. S. Bystronia, podstawą określenia kogoś za człowieka lub nie człowieka jest zrytualizowany i ogólnie aprobowany sposób życia.

Do tej samej grupy należy zaliczyć referat dr. Ludwika Stommy *O zasadzie rekonstrukcji struktur obrzędowych Słowiańszczyzny*, niestety nie przygotowany przez autora do druku. Autor odniósł się krytycznie do dotychczasowych prac z zakresu obrzędowości przede wszystkim ze względu na nieuprawnione łączenie przez autorów źródeł pochodzących z różnych okresów. Aby uniknąć tej, spowodowanej brakami źródeł, procedury i jej konsekwencji, zaproponował zmianę taktyki badawczej. Zamiast rzeczy mających krótsze trwanie, należałoby badać struktury charakteryzujące się długim trwaniem, i znaki zamiast znaczonych. Byłoby to więc badanie tendencji przemian, a nie kolejnych etapów: przedchrześcijańskiego, tradycyjnego i w okresie przemian. Powrót do analiz rzeczy (form) byłby możliwy po zrekonstruowaniu struktury ze względu na istnienie relacji zwrotnej między strukturą obrzędu a formą. Zdaniem

autora specyfika kultury duchowej wymaga odmiennego sposobu ujęcia niż kultura materialna¹⁰.

Referat dr. Ryszarda Tomickiego, pt. *Porównanie struktury i schematu kosmogonicznego mitu słowiańskiego ze strukturą i schematem mitu Samojedów. Kwestie czasu i przestrzeni*, dotyczy tej sfery badań etnograficznych, w której od czasów H. Brücknera brak jest znaczącego postępu. Wyraża on, podobnie do poprzednich referatów, ważny w etnologii ostatnich dziesięcioleci trend badań nad światopoglądami i filozofią w kulturze ludowej. Nowoczesne badania tego typu, wywodzące się z jednej strony z francuskiej szkoły M. Griaule i C. Lévi-Straussa, semiotycznej szkoły w folklorystyce radzieckiej i religioznawczych studiów M. Eliadego, dały etnologii po raz pierwszy możliwość bardziej precyzyjnego wejrzenia w dziedzinę myślenia ludzkiego wyrażającego się w kulturze ludowej tym, co autorzy różnych monografii zwykli umieszczać na końcu — wierzenia i przesady. Mianem wierzeń określano zazwyczaj to, co nie było dokładnym powtórzeniem nauki Kościoła Katolickiego, Prawosławnego czy reprezentującego jakąś inną, wielką religię, a mianem przesądów to, co nie dawało się uzasadnić racjonalnie przez odniesienie do układu ekonomicznego, technologicznego, społecznego. Badania nad światopoglądami ludowymi dały więc etnologom szansę wyjaśnienia owych kategorii myślenia ludzkiego poprzez znalezienie właściwego dla nich układu odniesienia. Referat Tomickiego jest częścią większej pracy¹¹. Zasluguje na podkreślenie w nim potraktowanie materiału kultury Samojedów jako materiału kontrolnego. Wydaje się, że i w innych referatach należało podnieść tę sprawę. Przykładowo rzecz biorąc, przy ustalaniu analogii między południem a północą Słowiańszczyzny materiałem kontrolnym mogłoby być węgierski.

Powyższa grupa referatów dotyczyła sfery świadomości ludzkiej, a podstawową kategorią badawczą był dla ich autorów znak — znaczenie. Ich dążeniem było zrekonstruowanie ukrytych struktur myślenia ludzkiego. Jest to kierunek badań nie wykorzystany do tej pory w badaniach nad etnogenезą Słowian. Został zaprezentowany na konferencji w celu wskazania na interesujące rezultaty uzyskiwane drogą podobnych analiz. Dodatkową zaletą ich jest możliwość wykorzystania materiałów językoznawczych, a przede wszystkim tekstów folklorystycznych.

Trzecią grupę referatów na konferencji stanowiły referaty poświęcone metodyce badania pograniczy lub badaniu centrum kulturowego.

¹⁰ Stomma, *op. cit.*; tenże, *Magia dzisiaj. Rozważania o metodzie*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. 32: 1978, nr 3-4, s. 139 n.; tenże, *Mit Alkmeny*, „Etnografia Polska”, t. 20: 1976, z. 1, s. 99-110.

¹¹ Jest to część pracy doktorskiej R. Tomickiego, *Kosmogonia dualistyczna w Europie i Azji w XIX-XX w. Studium etnoreligioznawcze*, ss. 420, maszynopis, archiwum IHKM PAN.

W niniejszym tomie „Etnografii” drukowane są artykuły dr. hab. Mariana Pokropka pt. *Metody badania pogranicza etnograficznego (na przykładzie pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego)* oraz dr hab. Zofii Staszczak pt. *Z metodyki wyznaczania pogranicz kulturowych (na przykładzie pogranicza polsko-niemieckiego)*. Odnoszący się do sprawy badania centrum kulturowego referat doc. dr. Andrzeja Góralskiego pt. *Metody badania centrum — teoria resu* stanowił rozszerzenie pracy już drukowanej¹². Głównym celem referatów było określenie korzyści, jakie dla rozwiązania problemu etnogenezy Słowian mogą płynąć z podjęcia badań w centrum etnicznego obszaru kulturowego oraz na jego pograniczach, i dobór właściwej metody badawczej. Wynik rozważań doc. Góralskiego pokrywa się z wynikiem uzyskanym przez Moszyńskiego w jego teorii zasięgów¹³. Centrum okazuje się być niejako bogatsze w treści: są w nim reprezentowane wszystkie kolejne warstwy kulturowe łącznie z najmłodszą. Centrum posiada większą dynamikę zmienności, a rozwarstwienie treści składających się nań jest wyjątkowo trudne. Dlatego też centrum może służyć raczej za materiał kontrolny wyników uzyskanych metodą badania pograniczy kulturowych. Metody badania dwóch różnych pograniczy kulturowych, czyli dającego się w miarę ostro zarysować (polsko-niemieckie) oraz szeroko zarysowanego, obejmującego znaczny obszar (polsko-litewsko-białoruskie) przedstawili dr hab. Zofia Staszczak i dr hab. Marian Pokropek. Jak wynika z ich rozważań, rozwarstwienie pogranicza jest łatwiejsze od rozwarstwienia centrum¹⁴, najdalsze zakresy zasięgów wytworów kulturowych należących do różnych okresów historycznych nie nakładają się na siebie. Badanie pograniczy umożliwia również podjęcie tematu świadomości etnicznej, gdyż na pograniczach jest to istotny, życiowy problem. Pozostaje jednak kwestią otwartą, zaledwie wspomnianą przez referentów i dyskutantów, które z elementów kultury można uznać za wskaźnikowe przy rozważaniu granic etnicznych. Cechy kultury stanowiące część stereotypu etnicznego, wyrażające w świadomości ludności odmienną etniczną, jak wiadomo, nie zawsze są odbiciem faktycznego zróżnicowania kulturowego obiektywnie stwierdzanego na mapach etnograficznych, lecz również — tak jak wszelkie symbole — często zmieniają swoją treść i rzutowanie odkrywanej

¹² A. Góralski, *Semideterministyczny model zmienności resu i jego aplikacje historyczne*, [w:] J. Leskiewiczowa (red.) *Historia i nowoczesność. Problemy unowocześnienia metodologii i warsztatu badawczego historyka*, Wrocław—Kraków—Warszawa 1974.

¹³ K. Moszyński, *Człowiek. Wstęp do etnografii powszechnej i etnologii*, Wrocław—Kraków—Warszawa 1958, s. 105 n.

¹⁴ Z rozważań Moszyńskiego wynika, jak gdyby mniej interesowało go centrum, a bardziej pogranicza zasięgów i z tego dopiero wynikające relacje między zasięgami — podstawa do dalszego wnioskowania. Por. Moszyński, *op. cit.*, s. 105, oraz tenże, *O sposobach badania...*, s. 28 n.

w XIX w. symboliki w przeszłość wydaje się nieuzasadnione. Z tego jednak wynika postulat skupienia badań nad wskaźnikowością cech kultury i wyróżnieniem tych, które wskazują na odmiennność etniczną, a następnie przebadanie ich zmienności historycznej. W kwestii badania wskaźnikowości cech kulturowych etnografowie powinni pójść choć w pewnej części śladem antropologów¹⁵.

Ostatnia grupa referatów na konferencji dotyczyła stosowania metod formalnych jako metod kontrolnych, wnioskowania *per analogiam* oraz posługiwania się modelem i hipotezą w badaniach etnogenetycznych. Referat prof. dr Zofii Sokolewicz i doc. dr. Andrzeja Góralskiego, pt. *Statystyczne metody weryfikacji wniosków płynących z etnograficznych skartowań o związkach między elementami kultury*, zawierał rezultaty próby reinterpretacji wniosków Leo Frobeniusa wynikających z map *Atlas Africanus*. Autorzy wskazywali na interesującą koncepcję Frobeniusa, który zamierzał pokazać kultury afrykańskie w ich zmienności jako część kultury człowieka¹⁶. Poza kategorią przestrzeni jako cechy wytworu kulturowego Frobenius podkreśla pojęcie ruchu. Zmienność zasięgów wytworów kulturowych jest, jego zdaniem, wynikiem zmienności interakcji grup ludzkich, a pośrednio reprezentowanych przez nie kultur. Koncepcja Frobeniusa oparta jest na założeniu, że istnieje wewnętrzna logika kultury i że wyraża się ona w każdym wytworze kulturowym. Dzięki temu możliwa jest rekonstrukcja przeszłości. Należy ona do rodziny analiz przestrzeni, a sprawdzenie jej zasad na materiale afrykańskim nie oddala jej od koncepcji słowiańskich, ale wręcz odwrotnie czyni wykorzystanie jej w badaniach nad etnogenezą Słowian. Sprawdzenie wniosków Frobeniusa płynących z analizy 61 cech kulturowych metodą regresji zasięgów, metodą izofrakt i metodą wskaźnika podobieństwa oraz sporządzenie dendrytu ogółu cech wykazało, że metody statystyczne znacznie uściślają wnioskowanie Frobeniusa, ale nie zmieniają go w sposób zasadniczy.

W referacie pt. *Wnioskowanie per analogiam w etnografii. Przeniesienie wniosków płynących z analizy współczesnego materiału etnograficznego w głąb historii* prof. dr Zofia Sokolewicz omówiła przypadki stosowania w etnografii tego rozumowania. Występuje ono szczególnie często w sytuacji braku źródeł, gdy na podstawie podobieństwa dwóch przedmiotów pod pewnymi względami wnosimy, że drugi posiada nadto cechę stwierdzoną w pierwszym przypadku, ale nie potwierdzoną w drugim. Podkreślając zawodność stosowania tego typu rozumowania autorka

¹⁵ Interesujące badania na temat wskaźnikowości cech antropologicznych przedstawił T. Bielicki na konferencji poświęconej rezultatom badań antropologicznych nad etnogenezą Słowian, w Warszawie w 1975 r. Badania prowadzone przez Zakład Antropologii PAN we Wrocławiu uwzględniają m. in. grupy cech wskazujących na makro- i mikroewolucję oraz cechy ekosensytywne.

¹⁶ Referat przygotowany do druku w „Africana Bulletin”.

ukazuje jego szczególną przydatność przy budowaniu hipotez przez etnografów i dalszego sprawdzania ich przez przedstawicieli innych dyscyplin, jak archeologii i historii. Na wnioskowaniu *per analogiam* opiera się również zasada przenoszenia modeli, budowanych na podstawie materiałów dotyczących kultury chłopskiej lub społeczeństw plemiennych, na sytuacje w przeszłości. Autorka proponuje, by ze względu na zawodność tego rozumowania ograniczyć je do rekonstrukcji mechanizmów i struktur społecznych, a nie treści historycznych. Przykładem zastosowania takiego wnioskowania *per analogiam* jest referat mgr Magdaleny Stomma Opalskiej na temat związków między osadami jednodworczymi w Norwegii północnej. Referat odpowiada na pytanie, jak w sytuacji rozproszenia osadniczego utrzymywana jest ciągłość kultury, jakie mechanizmy społeczne porozumiewania się między osadami służą temu celowi¹⁷.

Rezultatem konferencji jest projekt badań nad *Etnograficznym słownikiem porównawczym symboli, obrzędów i mitów słowiańskich* zgłoszony do współpracy międzynarodowej. Prace nad *Słownikiem* już rozpoczęto, a część kwestionariuszy i ich zastosowań w Polsce była przedmiotem dyskusji na X Seminarium Ethnologicum organizowanym przez Katedrę Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego w Ciechanowcu od 18 do 28 września 1978 r. Projekt będzie publikowany w celu rozszerzenia dyskusji nad nim.

¹⁷ W koncepcji badań etnogenetycznych ważne miejsce zajmuje proces kontynuacji kultury. Istotna jest odpowiedź na pytanie, jak utrzymywano tę łączność między grupami rozproszonymi zapewniając kontynuację kultury. Z tego powodu wybrano jako przedmiot badania rozproszone osady północnej Norwegii połączone instytucją samopomocy „belag”. Badania prowadziła Magdalena Stomma-Opalska w latach 1972-1974. Por. *Instytucja belag* — praca magisterska, archiwum Katedry Etnografii UW.